

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2022.7.1

УДК323.2/304;398

«ТІ, ХТО ПРИХОДЯТЬ НАСМІХАТИСЯ, ЗАЛИШАЮТЬСЯ МОЛИТИСЯ»:
ТЕОРІЯ КОНВЕРГЕНЦІЇ ПРОТЕСТІВORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2988-620X>**Мацшина І. В., д. політ.н., професор Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Дослідження концепції колективних дій передбачає використання різноманітних теорій, які стосуються громадського активізму. Серед праць науковців, які вивчають громадський активізм у політичному контексті, найбільш розповсюдженими є «теорія зараження», «теорія конвергенції», «теорія виникнення норм», «теорія політичного протесту», «теорія зростання цінностей» тощо. Ключове припущення, яке об'єднує всі ці теорії, полягає в тому, що протест може вплинути як на громадську думку, так і на зміну політичної системи. Це означає, що протест надає важливу інформацію для громадськості, щоб адаптувати свої уподобання. Такий механізм полягає в тому, що протести впливають на сторонніх спостерігачів – людей, які не відвідують такі протести, але спостерігають за ними. Ця стаття пропонує звернутися до теорії конвергенції та розглянути її теоретичні дослідження. Це допоможе виявити причини появи протестних груп, а також зрозуміти політику конвергенції як політичну стратегію. Важливо зрозуміти зв'язки не тільки між учасниками протестів, а й тими, хто виступає проти них.

Теоретична розвідка показує, що колективна поведінка, де опиняються люди зі схожими бажаннями, установками, цілями, здатна впливати на зміни. Соціальна згуртованість, високий рівень системи переконань, нормативна поведінка, харизматичність лідерів мають свій вплив за умов контекстної варіації. Яка знаходиться за виміром протестного поля. І в той час, коли все більше піднімається питання про дивергенцію, як виклик глобалізаційним процесам, саме конвергенція стає рушійною силою, коли виникає питання загрози спільним цінностям або втрата спільних інтересів. Отже, і теорія зараження, і теорія навіювання вказують на те, що вчинки членів натовпу не контролюються раціонально, оскільки процес мислення в натовпі використовується ситуативно та емоційно. В той самий час, мислення індивіда у натовпі набуває форми раціоналізації, витончених фраз, нетерпимості та звинувачень, часто агресивних реакцій, які приховують справжню егоїстичну природу мотивів, що діють. «Боротьба» у розумінні натовпу вимагає з кимось боротися. Обов'язково має бути наявність ворога. Жорстокість дій у натовпі частково пояснюється соціальним сприянням у поєднанні зі зняттям індивідуальної відповідальності. Мораль та самообмеження набуваються через схвалення або несхвалення суспільства.

Ключові слова: конвергенція, протести, Ф.Олпорт, колективна дія, протестна поведінка**Matsyshyna I. V. "Those who come to smile, remain to pray": the theory of convergence of protests**

The study of the concept of collective action involves the use of various theories relating to social activism. Among the works of scholars who study social activism in a political context, the most common are "infection theory", "convergence theory", "norm theory", "political protest theory", "value growth theory" and more. The key assumption that unites all of these theories is that protest can affect both public opinion and political change. This means that the protest provides important information for the public to adapt their preferences. This mechanism is that the protests affect outside observers – people who do not attend such protests, but watch them. This article proposes to turn to the theory of convergence and consider its theoretical research. This will help to identify the reasons for the emergence of protest groups, as well as to understand convergence policy as a political strategy. It is important to understand the links not only between protesters but also those who oppose them.

Theoretical intelligence shows that collective behavior, where there are people with similar desires, attitudes, goals, is able to influence change. Social cohesion, high level of belief system, normative behavior, charisma of leaders have their influence in the context of contextual variation. Which is measured by the protest field. And at a time when the question of divergence is increasingly being raised

as a challenge to globalization processes, it is convergence that is driving the question of the threat to common values or the loss of common interests.

Thus, both the contagion theory and the suggestion theory indicate that the actions of crowd members are not rationally controlled because the thought process in the crowd is used situationally and emotionally. At the same time, the thinking of the individual in the crowd takes the form of rationalization, sophisticated phrases, intolerance and accusations, often aggressive reactions that hide the true selfish nature of the motives at work. "Fighting" in the crowd's sense requires fighting someone. There must be an enemy. Mob violence is partly explained by social facilitation combined with abdication of individual responsibility. Morality and self-restraint are acquired through the approval or disapproval of society.

Keywords: convergence, protests, F. Allport, collective action, protest behavior

Постановка проблеми. Сам термін «конвергенція» перекладається з латинської мови як «зближувати» і спочатку цей термін використовувався у біології. Швидкий прогрес наук про життя дозволив підняти складні соціальні та політичні питання, які потребують переоцінки існуючих соціальних цінностей та політичних структур. І хоча термін «біополітика» (вперше це поняття використав Морлі Робертс у 1938 р.) сьогодні у політичній науці використовується у контексті влади, нехтувати біологічною парадигмою в інших політичних контекстах все далі стає складніше. Оскільки, щоб зрозуміти політичну поведінку, необхідне знання організації та функціонування фізіологічної системи людини, у всіх її вимірах. Наприклад, ситуація з COVID-19 продемонструвала, що тема здоров'я має вплив на політичні процеси та політичну поведінку. Або тема ейджизму має свою історію у законодавчих текстах різних країн. В свій час С. Петерсон та інші вчені, наприклад, виявили, що здоров'я та хвороби можуть формувати рівень політичної активності (1). Сьогодні актуалізації набувають питання, що пов'язані з генетичною та репродуктивною інженерією, а також зі швидким прогресом у нейронауці; занепокоєння екологічною системою (біоматеріали, глобальне потепління); контроль популяції та депопуляції, а також розвиток медичних технологій та рівень старіння населення планети. Ці теми займають все більш центральне місце в порядку денному державної політики, що впливає на механізми політичних рішень та функцій контролю політичних інститутів.

Ця стаття присвячена концепції колективних дій, де тема біополітики є фоновим маркером дослідження політичних протестних рухів. Розуміючи наявність протестної маси, як живої матерії, виникає питання причини появи протестної маси. У статті не розглядаються політичні чинники як стимули появи протестної маси. Дослідницька увага сфокусована навколо прихованих чинників самовідтворення групової активності людей, які за якихось причин стають єдиною протестною масою. Це спонукає заглибитись у теоретичні підходи аналізу колективних дій та більш детально зупинитися на теорії конвергенції. Більш ґрунтовний аналіз цієї теорії вказує на те, що у сучасній політологічній літературі ця теорія не має широкого аналізу, не представлена спектром дослідницьких робіт, а тому не має свого практичного використання у польових дослідженнях протестного руху. В той час, коли все більше напрям біополітики стає актуальнішим та набуває нових тем свого розвитку, теорія конвергенції залишається без уваги. Тому мета цієї статі полягає у детальному аналізі теорії конвергенції у контексті протестного руху (або громадянського активізму), де на прикладі дослідження американського психолога Флойда Олпорта будуть розкриті додаткові складові теорії конвергенції. Це дозволить покращити рівень аналізу та прогнозування колективної поведінки під час публічних колективних дій (як на рівні протестів, так і на рівні громадянського активізму та групової активності взагалі).

Стан наукової розробки. Іноді теорію конвергенції називають теорією наближення, що вказує на наявність поруч різних за формою та наповненням явищ, які здатні обмінюватися власними імпульсами один з одним. Серед дослідників цієї теорії найбільш відомі імена Р.Арона, Дж. Гелбрейта, П. Сорокіна, У. Росту, Я. Тінбергена. Кожен з них розглядав цю теорію в окремій сфері соціального простору. Якщо Дж. Гелбрейт вказував на технологічність, як спільність економічного виробництва двох різних систем розвитку суспільства (капіталістичну та соціалістичну), то Ф. Перру під спільною точкою бачив потреби споживачів цих двох систем. А відома праця З. Бжезинського та С. Хантінгтона «Політична система США і СРСР. Схожість та відмінності. Конвергенція або еволюція» (1964) є ґрунтовним аналізом політичних систем двох блоків, де можна відслідкувати, як економіка всіх сфер виробництва виконує функції й поліцейського контролю і всередині країн, і на зовнішньополітичній арені. З часом теорія конвергенції набула свого розвитку не тільки у дослідженнях психологів, педагогів та соціологів. У політичній психології та антропології вона цікава у напрямі прогнозування політичних подій, де знання прихованих (невидимих) обставин об'єднання людей допоможуть виокремити й т.зв. «приховані» протестні групи.

На відміну від «теорії зараження», де в центрі уваги є натовп, який впливає на поведінку його учасників, теорія конвергенції ґрунтується на зворотному ефекті: *вплив учасників натовпу на саму форму поведінки натовпу*. Учасники колективних дій діють відповідно до вже існуючих схильностей, тому натовп є можливістю вираження індивідуальних інтересів як виражена форма солідарності.

Серед перших дослідників цього напрямку є американський психолог Флойд Олпорт, дисертація якого під назвою «Соціальний вплив: експериментальне дослідження впливу групи на індивідуальні психічні процеси» сприяла розвитку соціальної психології. Його дослідження зосереджено на поведінкових інтерпретаціях соціальних тем, де індивіди, а не групи, розглядаються як агенти соціальної поведінки. Його робота включає такі поняття, як соціальний вплив, конвергенція та конформність, теорії особистості тощо. Його підручник «Соціальна психологія» (1924) і сьогодні є вагомим у напрямі політичної та соціальної психології. У цьому підручнику він закликав до набагато суворішого дизайну дослідження, після чого розробив методологію, яка спрямована більше до експериментальних та об'єктивних реакцій індивідів. Він досліджував конвергенцію індивідуальних суджень у групових установках, референтних групах та групових нормах шляхом лабораторних досліджень.

Ф. Олпорт звернув увагу на інстинктивне підкорення натовпу, результатом чого стало припущення про наявність процесів прагнення до зближення між собою людей у групі. Його цікавила поведінка у натовпі, а саме – що було стимулом до об'єднання акторів натовпу. Думка інших – ось відповідь на питання, до якого він прийшов. Його головна теза у тому, що колективна поведінка є наслідком повсякденного життя, а самі учасники спільних соціальних акцій збираються та діють відповідно до вже існуючих власних схильностей, які їх об'єднують у натовпі. Цікаво те, що надаючи переваги індивідуальній особливості людині, яка за певних обставин опиняється у колективі (за іншим контекстом, у натовпі), Ф.Олпорт зміг розвинути напрям соціальної фасилітації. Соціальна взаємодія є важливою для людини, оскільки вона є соціальною істотою. Таким чином, колективну поведінку Ф.Олпорт розглядав як наслідок повсякденного життя, а не як вплив або зараження натовпу.

У 1920 р. він описав шість експериментів, де розглядалось, як люди працювали в соціальній ізоляції. У дослідженні порівнювалися результати з тим, як ці особи виконували завдання в групі і як вони виконували наодинці. Вчений виявив, що люди працюють краще, коли перебувають у групі, ніж коли знаходяться в ізоляції. У XII розділі «Соціальної психології» Ф. Олпорт надає визначення натовпу – «це сукупність окремих людей, які відвідують та реагують на якийсь загальний об'єкт, їхні реакції мають прості переважні реакції та супроводжуються сильними емоційними реакціями. ... Натовп відрізняється від групи віч-на-віч тим, що його учасники реагують на якийсь загальний для всіх об'єкт, тоді як члени групи повністю реагують один на одного» (Олпорт, 1924: 292).

Всі фундаментальні, головні реакції, що притаманні натовпу, мають свої рушійні сили в основних індивідуальних реакціях. Тому, пише Ф. Олпорт, «якщо винуватець живий, законслухняні люди відчувають загрозу безпеці свого житла та майна. Тому він повинен бути вбитий» (Олпорт, 1924: 292). Тут вчений заперечує Г. Лебону, який нехтував індивідуальними факторами натовпу. Посилаючись на події Французької революції Ф. Олпорт пише, що не «колективний розум» чи «імпульс натовпу» штурмував Бастилію і гільйотинув десятки аристократів. Це зробив окремих громадянин – людина, яка «в стані ізоляції» протягом багатьох років відчувала ту саму ненависть і плакала ту ж іскру помсти та жадоби до свободи, які спалахували в натовпі. Безумовно, члени натовпу піддаються навіюванню, що знаходиться в руках лідера; але пропозиція завжди має бути спрямована на певну переконливу відповідь індивідів. Таким чином, особистість є причиною існування натовпу.

«Ті, хто “приходять насміхатися, залишаються молитися”», – пише Ф. Олпорт, вказуючи на те, що у натовпі емоції можуть як підсилюватися (наприклад, сміх на незрозумілий жарт), так і змінюватися. У натовпі сила збудження зростає геометрично пропорційно кількості присутніх людей, тому публічні оратори не лише мають на меті виробити індивідуальні відповіді, цінні для соціального сприйняття; вони приділяють увагу також просторовим факторам. «Якщо попросити розрізнену аудиторію сісти біля передньої частини, це не тільки посилює безпосередній контроль оратора, але й зближує аудиторію досить близько, щоб її експресивна поведінка впливала одна на одну» (Олпорт, 1924: 302).

З точки зору поведінки у натовпі, індивід реагує на стимули, які він насправді отримує від значно більшої кількості людей у натовпі. У нього є ментальні образи – зорові, слухові та кінестичні і це є інструментами соціальної проекції, через яку людина реагує у натовпі. Послідовність наступна:

- 1) ми реагуємо на загальний об'єкт уваги;
- 2) ми припускаємо ставлення та переконання, що інші реагують таким же чином, і інтерпретуємо їхні вислови настільки, наскільки це дотичне до власних визначень;
- 3) наша відповідь посилюється через цю (передбачувану) згоду та підтримку інших (Олпорт, 1924: 307).

Таким чином, враження універсальності експлуатується і комерціалізується як на трибуні, так і в щоденній пресі. ЗМІ використовують схожий механізм впливу, як і у натовпі.

Безумовно аналіз поведінки людини у натовпі неможливий без аналізу моралі і тут Ф. Олпорт, як і його опоненти з теорії навіювання теж досліджує питання відповідальності з точки зору моральної свідомості. У натовпі мораль розвивається через вектор саморефлексії наступним чином:

- 1) Я міг би зробити те, що я хочу зробити, як член натовпу, тому що ніхто не буде спостерігати за мною, і тому я б уникнув покарання.
- 2) Навіть якби мене виявили, ніхто не міг би покарати мене, не покаравши всіх. Але покарати всіх було б фізично неможливо.

3) Не здається можливим покарати натовп, тому що це спричинить страждання великої кількості людей. І це несправедливо: це інтереси багатьох, які завжди потрібно захищати.

4) Оскільки весь натовп своїми вчинками показує, що вони хочуть, щоб вчинок був здійснений, він все-таки має бути правим. Така велика кількість людей не могла помилятися.

5) Оскільки так багато людей отримують користь від цього вчинку, то виконати його є громадським обов'язком і праведним вчинком.

«Там, де група боротьби велика і враження універсальності сильне, почуття моральної справедливості підноситься до площини героїчного», – робить висновок Ф. Олпорт (Олпорт, 1924: 313).

В 30-х рр. американські психологи Дж. Доллард та Н. Міллер продовжили дослідження теорії конвергенції та запропонували свою теорію «фрустрації-агресивності», яка стосується внутрішніх чинників, що заважають людині досягти власної мети. У стані фрустрації та агресії можуть перебувати не тільки ті, хто не може забезпечити себе природними потребами (як їжа, житло, нормальні умови життя), але й ті люди, які знаходяться у стані соціальної або політичної невизначеності. Як наслідок, людина стає розгніваною, роздратованою, розчарованою.

Хедлі Кантріл вийшов за межі суспільних рухів, щоб вивчити психологію, яка стоїть за ними. Що спонукає людей слідувати за маловідомим лідером? Що робить соціальне середовище таким, де люди можуть навіюватися? Про що люди думають, коли втрачають себе в якійсь справі, яка здається спостерігачеві дивною чи езотеричною? Кантріл використовує техніку феноменологічного аналізу, щоб розправити клубок ментального контексту та мотивації, що були виявлені в особистості. Він зазначає, що «принципи одних громадських рухів є як правильними, так і неправильними. Одні є жорстокими ілюзіями, які визнають збентежені люди та слідує за лжепророками; інші безкомпромісно будують політику на припущеннях, які є неправдивими. Спираючись на теорію конвергенції у своїй роботі «Психологія соціальних рухів» Х. Кантріл наводить такий приклад: «Дитина, наприклад, може жити в північному місті, де немає кольорових людей. Одного разу, коли вона їде з мамою до сусіднього міста, вона бачить кольорового чоловіка, який керує ліфтом. Вона розпитує матір про цього чоловіка, дізнається, що він «нігер», чує, як вона використовує різні безпідставні прикметники до раси, закликаючи її ніколи не спілкуватися з чорношкірими людьми, тому що вони інші, «не такі, як ми». Якщо дитина прийме цю думку, вона виросте з упередженням, лише мізерно підкріпленими причинами» (Кантріл, 1963: 8). Такі набуті цінності, що спираються на такі «факти» (які отримані внаслідок отримання судження від авторитетних людей), можуть мати певну основу для інформації чи раціоналізації у подальшому житті. Такі «факти» можуть бути суто плітками або чутками. Х. Кантріл продовжує, що дитина може виховуватися на Півдні, мати в будинку «кольорового» слугу та приймати маленького хлопчика слуги як свого найближчого друга дитинства. Але коли вона йде до школи, то виявляє, що кольорових дітей немає, і незабаром батьки починають говорити їй, що вона більше не повинна гратися з маленьким Чарлі, «кольоровим» хлопчиком (Кантріл, 1963: 8).

Окремий розділ своєї роботи Х. Кантріл присвячує питанню лінчування і пише, що набуті цінності починають себе проявляти у дорослому житті не тільки під час протестів, де за теорією конвергенції об'єднуються люди з однаковими установками. Психологічно ці культурні норми відображаються в стандартах суджень, системах відліку та ставленні самих людей до певних ситуацій. Звичайна фраза: «негр повинен зберегти своє місце» для білої людини це, по суті, означає, що «біла людина повинна зберегти своє місце». Кілька повідомлень про розрізнені інтерв'ю, що були зроблені Кантріл з південними мешканцями Америки, яких запитали, що вони думають про «чорношкіре» населення, показали, як ці культурні стандарти відображаються в індивідуальних психічних контекстах. Наприклад, пише Кантріл, якщо в якомусь американському містечку поширюється чутка про майбутнє лінчування чорношкірої людини, то до місця лінчування збираються не всі жителі міста, а лише ті, які схильні взяти участь у насильницьких антисоціальних діях. «Існує майже точна зворотна залежність між щільністю населення в округах чотирнадцяти південних штатів і кількістю самосудів, зафіксованих у цих округах. Негр у південному окрузі з населенням менше 10 000 осіб у шістьдесят разів має більший ризик постраждати від натовпу, ніж негр, який живе у великому південному місті або поблизу нього» (Кантріл, 1963: 91).

Є й витонченіші трактування теорії конвергенції, за якими в натовпи об'єднуються люди, які розділяють провідні соціальні норми у суспільстві. При такому трактуванні чітко проявляється згадана вище тенденція розглядати на одному рівні натовп безчинних осіб та групу людей, які зібралися організовано, щоб висловити протест політичного характеру. З наукової точки зору теорії зараження та конвергенції пропонують надто актуальний підхід до проблеми натовпу, оскільки знімаються питання про інші психологічні механізми та законності, що діють усередині натовпу. Ці дві теорії розглядають більше питання про причини появи натовпу і, безумовно, мають свої підтвердження у соціальній та політичній сферах.

Висновки. Щоб зрозуміти внутрішню політику протестів, необхідно застосувати знання, отримані в результаті вивчення психології поведінки. Важливо також визнати, що людина є частиною цього світу природи, а не окремою від нього. Таким чином, вивчення теорії конвергенції охоплює спектр політичної поведінки серед учасників протестів, які здатні проявляти таку поведінку через власні судження, що були отримані у соціумі. Безумовно, ця теорія включає раціональний вибір і розширює діапазон власних інтересів, але в кінцевому підсумку пояснення політичної поведінки вказує на підвищений потенціал

власного виживання кожного учасника колективних дій. Це не просто збіг обставин, а це наслідок ціннісного потенціалу соціального оточення індивіда. За яким він обирає більш комфорту для себе середу для спротиву.

Таким чином, і теорія зараження, і теорія навіювання вказують на те, що вчинки членів натовпу не контролюються раціонально, оскільки процес мислення в натовпі використовується ситуативно та емоційно. В той самий час, мислення індивіда у натовпі набуває форми раціоналізації, витончених фраз, нетерпимості та звинувачень, часто агресивних реакцій, які приховують справжню егоїстичну природу мотивів, що діють. «Боротьба» у розумінні натовпу вимагає з кимось боротися. Обов'язково має бути наявність ворога. Жорстокість дій у натовпі частково пояснюється соціальним сприянням у поєднанні зі зняттям індивідуальної відповідальності. Мораль та самообмеження набуваються через схвалення або несхвалення суспільства. У кульмінації збудження і гніву індивід замінює суспільство натовпом, в якому він перебуває. Якщо агресія як вчинок набуває загального суспільного схвалення, дії натовпу вважаються морально необхідними та правильними. Звідси формується групове або національне розуміння «героїзму» або «не-героїзму», яке зафреймовано за принципом стосунків з сусідами, рідними, колегами тощо. Можна сказати, що протестна поведінка є функцією взаємодії між вихованням/оточенням та природою колективної дії, а еволюція такої поведінки призводить до певної адаптації політичних інститутів, як адаптації до здібностей та потреб самого індивіда.

Бібліографічний список:

1. Peterson S., Somit A. (2011). *Biology and politics: the cutting edge*. UK; Emerald Group Publishing. 264 p.
2. Allport F.G. (1924). *Social psychology*. Boston: Houghton Mifflin. 453 p.
3. Cantril H. (1963). *The Psychology of Social Movements*. N.Y.: J.Wiley and Sons. 274 p.
4. Cantril H. (1967). *The Human Dimension: Experiences in Policy Research*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press. 202 p.
5. Holland E. (2012). *Global cosmopolitanism and nomad citizenship. After cosmopolitanism*. Routledge, P. 159-175.
6. Tarde G. (1901). *L'opinion et la foule*, Alcan, Paris. 226 p.
7. Turner, Ralph, and Lewis M. Killian. (1993). *Collective Behavior*. 4th ed. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall. 414 p.
8. Канетті Е. (2012). Маса та влада. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://gtmarket.ru/library/basis/5454/5455> (дата: 12.01.2022).
9. Лебон Г. (2021). Психологія народів і мас (вибране). 33 с.
10. Тард Г. (2016). Злочинець та натовп. 432 с.

References:

1. Peterson S., Somit A. (2011). *Biology and politics: the cutting edge*. UK; Emerald Group Publishing. 264 p.
2. Allport F.G. (1924). *Social psychology*. Boston: Houghton Mifflin. 453 p.
3. Cantril H. (1963). *The Psychology of Social Movements*. N.Y.: J.Wiley and Sons. 274 p.
4. Cantril H. (1967). *The Human Dimension: Experiences in Policy Research*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press. 202 p.
5. Holland E. (2012). *Global cosmopolitanism and nomad citizenship. After cosmopolitanism*. Routledge, P. 159-175.
6. Tarde G. (1901). *L'opinion et la foule*, Alcan, Paris. 226 p.
7. Turner, Ralph, and Lewis M. Killian. (1993). *Collective Behavior*. 4th ed. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall. 414 p.
8. Kanetti E. (2012). *Masa ta vlada*. Elektronnij resurs. Rezhim dostupu: <https://gtmarket.ru/library/basis/5454/5455> (data: 12.01.2022).
9. Lebon G. (2021). *Psihologiya narodiv i mas (vibrane)*. 33.s.
10. Tard G. (2016). *Zlochinec' ta natovp*. 432 s.